

ԳԱՅԱՆԵ Խ. ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ

**ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԴԻՐՔԻ ԶԱՐԱՇԱՀՈՒՄՆԵՐԸ ՀԽՍՀ
ՄԻԼԻՑԻԱՅԻ ԱՇԽԱՏԱԿԻՑՆԵՐԻ ԱՌՕՐՅԱՅՈՒՄ
ՀԵՏՊԱՏԵՐԱԶՄՅԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ՝**

Քանայի բառեր^{*} խորհրդային Հայաստան, առօրյա, չարաշահումներ, միլիցիա, հարբեցողություն:

ԽՍՀՄ տարիներին իրավապահ մարմինների աշխատակիցների շրջանում կաշառակերության փաստերը չէին հանդիսանում լայն հասարակական քննարկման առարկա: Հիմնական պատճառը նման ինստիտուտների ոչ հանրային գործունեությունն էր ու խոսքի ազատության սահմանափակումը: Խորհրդային պարզ քաղաքացին գիտեր այն, ինչ թույլատրվում էր: Նրանց համար հանցագործությունը դա բուրժուազիայի մնացուկ էր, որի դեմ օր ու գիշեր պայքարում էին իրավապահ մարմինները: Դա քարոզվում էր ֆիլմերի, գրքերի, մամուլի միջոցով¹: Սա բնութագրական էր խորհրդային բոլոր հանրապետություններին, որոնք տեղերում, պայմանավորված ժողովուրդների մշակութապատմական տարբերություններով, ձեռք էին բերում առանձնահատկություններ:

^{*} Հետազոտությունը կատարվել է ՀՀ ԿԳՆ ԳԿ-ի տրամադրած ֆինանսավորմամբ՝ 18T-6A225 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

¹ http://modernhistory.ru/d/1607380/d/popova_0.pdf, <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/40131/1/mamyachenkov-nd-6-2016.pdf>

Արդյունքում, օրենքի ներկայացուցիչները, օգտվելով հասարակական վերահսկողության բացակայությունից, իրենց թույլ էին տալիս հակահասարակական արարքներ, որոնք, ինչպես նշում է ՀԽՍՀ ներքին գործերի մինիստր² Խորեն Գրիգորյանը, բնորոշ չէին «սովետական իրավապահ աշխատակցին»: Այսպիսի արարքները սուր բնույթ ընդունեցին հետպատերազմյան տարիներին, երբ վերահսկողական մարմինները բավականին թույլ էին աշխատում և որոշ աշխատակիցներ ոչ միայն չէին կատարում իրենց ծառայողական պարտականությունները, այլև կաշառք էին վերցնում, զբաղվում հարբեցողությամբ, թմրամոլությամբ, թղթախաղով և հասարակության դեմ ուղղված արարքներ թույլ տալիս: Հետաքրքիր է, սակայն, այն հանգամանքը, որը միլիցիայի շրջանային բաժնի աշխատակիցներն ու նույնիսկ ղեկավար անձիք կարգապահության խախտում ասելով հասկանում էին միայն հարբեցողությունն ու հակաբարոյական այլ արարքները, իսկ ծառայողական պարտականությունների նկատմամբ անփոյթ վերաբերմունքն ու դրանց չկատարումը նրանց համար սովորական էր: Օրինակ, ծառայողական կարգապահության խախտում չէր համարվում այն հանգամանքը, որ Ախտայի շրջանի տեղամասային լիազոր ներկայացուցիչ Ա. Հայրապետյանը 20 քրեական հանցագործություններից որևէ մեկը չէր բացահայտել ու դրա համար որևէ պատասխանատվության չէր ենթարկվել³: Շատ դեպքերում հարբեցողությունը ևս

² 1946 թ. մարտի 15-ին ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի I նստաշրջանում ԽՍՀՄ ՆԳԺ-ն վերանվանվեց ԽՍՀՄ ներքին գործերի մինիստրության, միութենական հանրապետությունների ժողովրդական կոմիսարիատները՝ ներքին գործերի մինիստրությունների (Սահակյան Ռ., Սարգսյան Ռ., Հայաստանի ոստիկանության պատմությունից, մաս 2, Ե., 2015, էջ 127):

³ ՀԱԱ, ֆ. 116, ց. 6, գ. 122, թ. 208:

համարվում էր նորմալ և բնորոշվում «լիցքաթափում լարված աշխատանքային օրվանից»⁴։ Իսկ միլիցիայի որոշ աշխատակիցների համար անպատվաբեր էր համարվում «բաժակի ընկերոջը» քրեական պատասխանատվության ենթարկելը⁵։

Որոշակի վերաբերմունք էր ձևավորվել նաև նոր կադրերի ընդունման և աշխատանքի ներգրավվելու հարցում։ Միլիցիայի բաժանմունք եկած երիտասարդներին ոչ միայն պատշաճ կերպով չէին ընդունում, այլև տեղավորում էին բաժանմունքներում իրենց հայեցողությամբ, որոշ վայրերում (օրինակ՝ Արգավանդի շրջանում) նույնիսկ բռնություն էին կիրառում՝ չհատկացնելով բնակարաններ⁶։ Խնդիրը նրանում էր, որ հետպատերազմյան շրջանում նվազել էր կրթական մակարդակը, գոյություն ուներ որակյալ կադրերի մեծ պակաս, իսկ օրգաններում աշխատել ցանկացողների թիվը բավական շատ էր։ Դեպքեր էին լինում, երբ աշխատանքի ընդունելուց մի քանի օր հետո էր միայն պարզվում, որ տվյալ անձը հանցագործ է։ Այդ մասին 1949 թ. հաշվետվության մեջ գրում է ներքին գործերի մինիստր Խ. Գրիգորյանը։ Ամփոփելով 1948 թ.՝ նա նշում է, որ համակարգ ընդունված 622 աշխատակիցների 93,1%-ը ազատվել է հենց նույն տարում⁷։ Կադրերի խնդրին հատկապես մեծ ուշադրություն էր դարձվում մանկական անօթևանության դեմ պայքարի վարչությունում։ Դա երևում է 1949 թ. ՀԽՍՀ ՆԳ մինիստրի տեղակալ, գնդապետ Զախարյանի՝ Մանկական անօթևանության դեմ պայքարի վարչության պետ Բաբայանին ուղղված հանձնարա-

⁴ Նույն տեղում, թ. 255:

⁵ «Սովետական միլիցիա», 1950, № 16:

⁶ ՀԱԱ, ֆ. 116, ց. 6, գ. 122, թ. 14-15:

⁷ Նույն տեղում, գ. 55, թ. 2:

րականում, որտեղ խստորեն դրվում էր կադրերի ընտրության, նրանց նկատմամբ «լիբերալ» վերաբերմունք ցույց չտալու հարցը⁸։ Ուստի կարելի է նաև այս ամենով պայմանավորել բաժանմունքների պետերի գործելակերպը։

Բարձրացված խնդիրների մեջ հատկապես կարևոր է շեշտել ավտոճանապարհային ուստիկանության թույլ տված խախտումները, որոնց պատճառով երբեմն կատարված հանցագործությունները մնում էին անպատիժ։ Բանն այն էր, որ ԽՍՀՄ ՆԳ մինիստրության 1952 թ. № 19 հրամանի համաձայն հաշվետվությունների մեջ չէին ներառվելու այն ավտոճանապարհային պատահարները, որոնք ծանր հետևանքներ չեն ունեցել։ Սակայն աշխատակիցները շատ դեպքերում առաջնորդվում էին այն հանգամանքով, որ եթե տուժողը բուժվել է 10–12 օրերի ընթացքում, ապա փյո դեպքը հարկավոր չէ ներառել հաշվետվության մեջ։ Իսկ տուժողի բուժման հետագա ընթացքը որևէ կերպով չէր վերահսկվում։ Ավելին, համաձայն այդ նույն հրամանի № 190 կետի՝ հաշվետվության մեջ չէին ներառվելու այն պատահարները, որոնք տեղի էին ունենում ՆԳ մինիստրությանը պատկանող գործարանների, պահեստների և խորհտնտեսությունների տարածքներում։ Ուստիկանները չարաշահում էին նաև այս հրամանը ու թաքցնում էին այն դեպքերը, որոնք տեղի էին ունենում ոչ կենտրոնական ավտոմայրուղու վրա⁹։ Ասվածի վկայությունը ավտովթարի հետևանքով 9-ամյա երեխայի մահվան փաստը թաքցնելն էր, որն աշխատակիցները փորձում էին բացատրել պատահարի՝ ՆԳՄ խորհտնտեսությունների պահեստների

⁸ Նույն տեղում, գ. 46, թ. 28–29։

⁹ Նույն տեղում, գ. 102, թ. 22։

մոտակայքում կատարվելու պարագայով¹⁰։ Սա պայմանավորված էր նաև այն հանգամանքով, որ տեսուչները և՛ ավագությանը, և՛ կոչումով միմյանց չէին ենթարկվում և վարվում էին այնպես, ինչպես ցանկանում էին։ Քիչ չէին նաև ավտոճանապարհային տեսուչների կողմից վերցված կաշառքները՝ խախտումները և վարորդական իրավունք չունենալու փաստերը թաքցնելու համար¹¹։

Ծառայության նկատմամբ անփույթ վերաբերմունքը հասնում էր նույնիսկ ծիծաղի աստիճանի, երբ աշխատակիցները կատարում էին այնպիսի արարքներ, որոնք որևէ բացատրություն չունեին։ Այսպես, օրինակ, Երևանի ոստիկականական տեղամասերից մեկում աշխատակիցները պատռել էին գաղտնի թղթապանակում գտնվող 1941–1942 թթ. վերաբերող էջերը՝ ծխախոտ պատրաստելու նպատակով¹²։ Սա նշանակում է, որ չկար անգամ լուրջ վերաբերմունք գաղտնի փաստաթղթերը պահելու, հաշվելու և գրանցելու առումով։

Նման իրավիճակ էր տիրում նաև քրեակատարողական հիմնարկներում, որտեղ տարածված էր կաշառակերությունը և հովանաորչությունը։ Բանտարկյալները «աշխատակիցների օգնությամբ» հեշտությամբ կարողանում էին կազմակերպել և՛ իրենց փախուստը, և՛ անհրաժեշտ ակոհողային խմիչքների ու թմրանյութերի մուտքը բանտախուց։ Հաշվետվություններից ու կատարված ստուգումներից պարզ է դառնում, որ սովորաբար թեթև ռեժիմով գաղութներ ուղարկվում էին առավել ծանր հանցագործությունների համար (անչափահասների բռնաբարությամբ

¹⁰ Նույն տեղում։

¹¹ Նույն տեղում, գ. 46, թ. 8–9։

¹² Նույն տեղում, թ. 9։

յուն, պետական գույքի հափշտակում և այլն) դատապարտվածները¹³։ Նմանօրինակ դեպքերը բավական շատ են, ինչը ապացուցելի է դարձնում այն պնդումը, որ համակարգում կաշառակերության երևույթը խոր արմատներ ուներ։

Աշխատակիցների և հատկապես հիմնարկների ղեկավարների շրջանում կար նաև միմյանց գործը «սևացնելու» միտում, որով նրանք փորձում էին վերահաստատել իրենց՝ սոցիալիզմի գաղափարներին հավատարիմ լինելը և մեկ անգամ ևս փորձում էին ընդգծել իրավապահ ու արդարամիտ աշխատակցի կերպարը։ Սա ևս ձևավորված յուրահատուկ մտածելակերպ էր, որը բնորոշ էր խորհրդային ժամանակաշրջանին։ Այս տեսանկյունից կարելի է վերցնել, օրինակ, 1956 թ. ՀԽՍՀ ՆԳ մինիստրության Վերահսկողական տեսչության ավագ տեսուչ Վարդանովի՝ ՆԳ մինիստրին ուղղված զեկուցումը Ուղղիչ աշխատանքային գաղութի պետի տեղակալ, լեյտենանտ Խուդոյանի աշխատանքում տեղ գտած թերացումների վերաբերյալ¹⁴։ Հետաքրքիրն այստեղ, սակայն, այն էր, որ Վարդանովը տեղ գտած թերացումների մասին որևէ ձևով չէր հայտնել գաղութի ղեկավարությանը։ Ավելին, գաղութի պետի մոտ իր գոհունակությունն էր հայտնել Խուդոյանի կատարած լավ աշխատանքի համար¹⁵։

«Գործ տվող» և գործընկերոջ («կոլեգայի») «գործը սևացնող» միլիցիոնների կերպարը՝ ի դեմս Արշոյի, ցայտուն կերպով արտացոլել է հայ ականավոր արձակագիր Հրանտ Մաթևոսյա-

¹³ Նույն տեղում, գ. 115, թ. 34, 139–140։

¹⁴ Նույն տեղում, գ. 130, թ. 197։

¹⁵ Նույն տեղում, թ. 206–210։

նը՝ իր «Մենք ենք մեր սարերը» վիպակում¹⁶: Վիպակում միլիցիոներ Արշոն խաբեությամբ Անտառամեջ գյուղի անասնապահ Իշխանից կորզելով Ռևազի ոչխարների մորթման մանրամասները, կապվում է շրջկենտրոն և «զեկուցում»: Արշոյի արած քայլից նույնիսկ խորշում է գյուղ եկած քննիչ, լեյտենանտ Հակոբյանը, ով հասկանում է, որ գյուղում կատարվածը հանցագործությունն է, սակայն շարունակում է գործը քննել, քանի որ «պետի» մոտ Արշոն նրան ներկայացրել էր որպես կաշառակեր, ով գումար է վերցրել գյուղացիներից՝ գործը կարճելու համար¹⁷: Բնականաբար, նման մանրամասները, խորհրդային գրաքննության և կինոքննադատության պայմաններում չէին կարող տեղ գտնել 1969 թ. նկարահանված համանուն ֆիլմում¹⁸:

Շառայողական կարգի խախտման դեպքերից զատ՝ քիչ չէին նաև օրինապահների կողմից կատարված հանցագործությունները¹⁹: Լինում էին դեպքեր, երբ աշխատակիցները, երբեմն տուժողի ընկերների ու բարեկամների վրեժի վախից, երբեմն էլ կաշառքի դիմաց, դատարանում սուտ վկայություններ էին տալիս, որը ոչ միայն կարգապահական խախտում էր համարվում, այլև՝ վախկոտության դրսևորում: Շատ դեպքերում իրենց սուտ

¹⁶ Մաթևոսյան Հ., Ընտիր երկեր երկու հատորով. հ. Ա, Ե., 1985, էջ 75-76:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 85-87:

¹⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=TFwPGKQ5x6Y>.

¹⁹ Չնայած դեպքերի համատարած քողարկմանը և քաղաքացու մոտ իրավապահների նկատմամբ ձևավորված ակնածանքը կորցնելու վախին՝ ՀԽՍՀ ՆԳ մինիստր Խ. Գրիգորյանը իր զեկուցումներում հաճախ էր անդրադարձնում աշխատակիցների բարոյական կերպարին՝ առանձին օրինակներով փորձում կանխել նման դրսևորումները (մանրամասն տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 116, ց. 6, գ. 81, թ. 30-35, գ. 55, թ. 1-35): Նմանօրինակ փաստերին զայիս են լրացնելու ՀԽՍՀ ՆԳ մինիստրության հրահանգների հիման վրա կատարված հատուկ տեսչական ստուգումները (ՀԱԱ, ֆ. 116, ց. 6, գ. 46, թ. 46):

վկայությունները փորձում էին քողարկել դատական գործընթացի սխալ արձանագրմամբ²⁰: Համակարգի համար ամոթանք էր նաև այն հանգամանքը, երբ կոչումով անձիք հասարակական վայրերում ոգելիչ խմիչքի ազդեցության տակ իրենց թույլ էին տալիս միլիցիայի ղեկավար կազմի պատիվը զցող արարքներ: Այսպես, օրինակ, Երևան քաղաքի բաժանմունքներից մեկի նախկին ղեկավար, միլիցիայի կապիտան Մուղայանը, իր հարազատներից մեկի հարսանիքի ժամանակ գտնվելով ոգելից խմիչքի ազդեցության տակ, հասարակական վայրում հարվածներ է հասցրել իր կնոջը, այնուհետև նստելով փողոցում գտնվող ավանակի վրա՝ դարձել է հասարակության ծաղրի առարկա²¹: Մեկ այլ դեպքում, Լենինականի բաժանմունքներից մեկի նախկին աշխատակից, լեյտենանտ Հովսեփյանն իրեն պատկանող «նագան» տեսակի ատրճանակով անտեղի կրակոցներ է արձակել, որի ընթացքում քաղաքացի է վիրավորվել²²: Իսկ հանրապետության շրջաններում լինում էին դեպքեր, երբ բաժանմունքի պետերը օղի էին վերցնում քաղաքացիներից՝ նրանց գործը կարճելու խոստումով²³: Հարբեցողությունն իսկական չարիք էր համակարգի համար, քանի որ նման գործելակերպով նրանք քանդում էին այն պատնեշը, որը ստեղծել էր խորհրդային քարոզամեքենան՝ հասարակություն-օրենքի ներկայացուցիչներ հարաբերություններում:

Միլիցիայի բարձրաստիճան պաշտոնյաների չարաշահումները նույնիսկ հասնում էին այն մակարդակի, երբ նրանք մի-

²⁰ ՀԱԱ, ֆ. 116, ց. 6, գ. 46, թ. 7:

²¹ Նույն տեղում, թ. 8:

²² Նույն տեղում:

²³ Նույն տեղում, թ. 11:

ջամտում էին իրենց ենթակաների անձնական կյանքին և փորձում որոշումներ կայացնել: Այսպես՝ 6-րդ ռազմա-արդյունաբերական բազայի ղեկավար, կապիտան Մնացականյանը իր ենթականերից մեկին պարտադրում է չեղարկել աղջկա նշանադրությունը՝ հակառակ պարագայում սպառնալով ազատել աշխատանքից²⁴: Բնականաբար, նման փաստերի արձանագրումից զատ, կատարվում էին նաև առանձնակի ծանր հանցանքներ՝ մարդասպանություն, անչափահաս աղջիկների բռնաբարություն (որոնց մեջ կային նաև հայրենադարձներ)²⁵, պետական ունեցվածքի թալան, և որոշ դեպքերում արժանանում մեղմ պատիժների:

Նման արտոնյալ դիրքից օգտվում էին նաև միլիցիայի ղեկավար անձանց կանայք, որոնք հասարակության մեջ կարծես թե առանձին արտոնյալ խավ ձևավորած լինեին: Նրանց առջև բաց էին բոլոր խանութների դռները, նրանք էին բոլոր անօրինական և որակյալ ապրանքների գնորդները: Դրա ցայտուն օրինակը Երևանի միլիցիայի 5-րդ բաժանմունքի վարիչի տեղակալ Դանիելյանի կնոջ գրությունն էր խանութի աշխատակցին, որով նա պահանջում էր անմիջապես իրեն բերել ստացված նոր բաճկոնները²⁶: Որոշ դեպքերում միլիցիայի աշխատակիցների ընտանիքների անդամների արտոնյալ վիճակը հասնում էր այնպիսի մակարդակի, որ սկսում էին նույնիսկ ճնշումներ գործադրել վարչական շենքի բնակիչների վրա՝ ստիպելով շենք մտնել ետնամուտքով՝ իրենց անդորրը չխանգարելու համար²⁷: Այս և

²⁴ Նույն տեղում, գ. 55, թ. 9-10:

²⁵ Նույն տեղում, թ. 12-13:

²⁶ Նույն տեղում, գ. 56, թ. 8:

²⁷ Նույն տեղում, գ. 55, թ. 6:

նմանօրինակ դեպքերը վկայում են, որ կանանցից շատերն իրենց վարքով ոստիկան ամուսիններից չէին տարբերվում:

Այսպիսով, ներկայացնելով ՀԽՍՀ միլիցիայի աշխատակիցների առօրյա կյանքին վերաբերվող մի շարք մանրամասներ, կարելի է փաստել, որ հետպատերազմյան տարիներին ծնավորված ամենաթողությունը չշրջանցեց նաև իրավապահ մարմիններին: Պետությունն ուներ համակարգային վերաճևման կարիք: Նման թողտվության պայմաններում վերը ներկայացված իրավիճակը կարելի է համարել ժամանակաշրջանի համար առավել բնութագրական: Մյուս կողմից, նոր դրսևորումներ ստացած կաշառակերությունը, թալանը, պաշտոնական դիրքի չարաշահումներն ավելի խոր արմատներ գցեցին և որոշակի հետք թողեցին խորհրդային Հայաստանի վերջին տարիների պետական ապարատի կազմակերպման վրա:

Гаяне Х. Казарян, *Институт истории НАН РА, Злоупотребления должностным положением в повседневной жизни сотрудниками милиции Армянской ССР в первые послевоенные годы* – В статье представлены некоторые подробности повседневной жизни сотрудников милиции Армянской ССР в первые послевоенные годы, выявлены отрицательные явления в органах МВД: факты коррупции среди высокопоставленных чиновников, случаи злоупотребления должностным положением и т.д.

Факты указывают, что работники учреждений проявляли безответственное отношение к своим служебным обязанностям, что было непосредственно связано с отсутствием надлежащего

контроля. Многочисленные случаи коррупции позволяют судить об укорененности этого порочного явления в структурах МВД.

Выявлены случаи злоупотребления должностным положением, когда некоторые сотрудники милиции пытались решать проблемы с позиции силы. Иногда – некоторые представители закона под воздействием алкоголя позволяли себе поступки очерняющие честь мундира. Подобные явления указывают, что сформировавшаяся в обществе некоторая вседозволенность не обошла и правоохранительные органы Советской Армении.

Gayane Kh. Ghazaryan, NAS RA Institute of History, The abuse of the official position in the everyday life of the militia employees of the Armenian SSR in the first post-war years – The article provides details about the daily life of the militia employees of the Armenian SSR during the first post-war years: revealed shortcomings in the system of the Ministry of Internal Affairs, corruption among high-ranking officials, cases of abuse of official position, etc.

Facts indicate that employees of institutions showed an irresponsible attitude towards their official duties, which was directly related to the lack of control. Cases of corruption significantly increased which allow us to judge over the vicious phenomena that were introduced into the system.

There were also a lot of cases related to abuse of official position when the leadership tried to solve problems from the position of power. Sometimes even certain representatives of law, under the influence of alcohol, allowed themselves acts derogating the honor of the system. Such phenomena indicate that the formed all-permissiveness did not bypass the law enforcement bodies.